

Οι περιφερειακές Ανισότητες στα Νέα Κράτη-Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Γιώργος ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Γιάννης ΨΥΧΑΡΗΣ,
Δημήτρης ΚΑΛΛΙΩΡΑΣ

Εισαγωγή

Η υπογραφή της Συνθήκης της Διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) στο άτυπο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Αθηνών αποτελεί κομβικό σημείο στην επίπονη διαδρομή της μετάβασης των οικονομιών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης από το καθεστώς του κεντρικού σχεδιασμού σε εκείνο των (δυτικού τύπου) οικονομιών της αγοράς. Η από μέρους αυτών των χωρών¹ κύρωση της Συνθήκης της Διεύρυνσης σε συνδυασμό με την πλήρωση των πολιτικοοικονομικών κριτηρίων ένταξης, όπως αυτά τέθηκαν στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης (1993), θα σηματοδοτήσει την προς ανατολάς διεύρυνση της ΕΕ σε μια προσπάθεια ταύτισης των οικονομικών και των γεωφυσικών συνόρων της ευρωπαϊκής ηπείρου έπειτα από μια μακρά περίοδο συγκρούσεων (αρχικά) και ψυχρού πολέμου (μετέπειτα)². Η εξέλιξη αυτή αποτελεί από τη σκοπιά της ΕΕ μια

από τις μεγαλύτερες μη συμμετρικές διαταραχές (Bergs 2001)³, οι επιπτώσεις της οποίας θα πρέπει να γίνουν αντιληπτές και να αντιμετωπιστούν άμεσα. Από τη σκοπιά των Χωρών της Διεύρυνσης αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες ιστορικές και οικονομικές ευκαιρίες (Kawecka-Wyrzykowska 1996), η αξιοποίηση της οποίας θεωρείται μονόδρομος.

Αρκετές μελέτες οι οποίες είδαν το φως της δημοσιότητας κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η προς ανατολάς διεύρυνση της ΕΕ αναμένεται να αποφέρει κέρδη και στα υπάρχοντα αλλά και στα δυνητικά κράτη-μέλη της (Baldwin et al 1997, Brown et al 1997, Breuss 2001, European Commission 2001). Ωστόσο, σε σύντομο χρονικό διάστημα την ευφορία για την επικείμενη επίτευξη του εγχειρήματος διαδέχθηκαν αβεβαιότητες και ερωτηματικά δεδομένης της μη ικανοποιητικής επίλυσης του περιφερειακού

Γιώργος ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής Οικονομικής του Χωρού, Τμήμα Μηχ/κών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφ. Ανάπτυξης του Παν/μιου Θεσσαλίας
Γιάννης ΨΥΧΑΡΗΣ, Επίκουρος Καθηγητής Περιφερειακής Οικονομικής Πολιτικής, Τμήμα Μηχ/κών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφ. Ανάπτυξης του Παν/μιου Θεσσαλίας
Δημήτρης ΚΑΛΛΙΩΡΑΣ, Υπ.Διδάκτωρ στο Τμήμα Μηχ/κών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφ. Ανάπτυξης του Παν/μιου Θεσσαλίας

προβλήματος στα πλαίσια της ΕΕ των 15 κρατών-μελών (ΕΕ-15) (Gorzela 2000). Πράγματι, παρά την τάση μείωσης των περιφερειακών ανισοτήτων μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ-15, το πρότυπο 'βορρά-νότου' ή 'κέντρου-περιφέρειας' έχει μείνει εν πολλοίς αναλλοίωτο σε ό,τι αφορά στις ανισότητες μεταξύ των περιφερειών σε επίπεδο ΕΕ ενώ παράλληλα σε αρκετές χώρες καταγράφονται τάσεις περιφερειακής απόκλισης στο εσωτερικό τους (Πετράκος και Rodríguez-Pose 2002). Το περιφερειακό πρόβλημα αναμένεται να οξυνθεί καθώς η ΕΕ των 27 κρατών-μελών (ΕΕ-27) αναμένεται να είναι ετερογενής σε βαθμό αισθητά μεγαλύτερο από τον αντίστοιχο των περιόδων της ένταξης των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών του μετέπειτα Στόχου 1 όπως η Ελλάδα, η Ισπανία και η Πορτογαλία (Eichengreen and Kohl 1997).

Το παρόν άρθρο αναλύει τα περιφερειακά χαρακτηριστικά των Χωρών της Διεύρυνσης (ΧΚΑΕ-10), μέσα από τη στατική και διαχρονική τους ανάλυση στα χωρικά επίπεδα NUTS II και NUTS III, για τη χρονική περίοδο 1995 – 2001. Η περίοδος ανάλυσης αν και φαινομενικά μικρή, είναι σημαντική, καθώς καταγράφει πρόσφατες τάσεις οι οποίες δεν επηρεάζονται από τις ανατροπές και τα σοκ της πρώτης περιόδου μετάβασης. Έτσι, παρέχει τη δυνατότητα συγκρότησης μιας βασικής εικόνας σε ό,τι αφορά στο περιφερειακό πρότυπο ανάπτυξης και ανισοτήτων των ΧΚΑΕ-10, και αξιολόγησης των δυνατοτήτων και προοπτικών σύγκλισης και συνοχής στο εσωτερικό της ΕΕ-27.

Στη επόμενη ενότητα του άρθρου επιχειρείται μια επισκόπηση της βιβλιογραφίας αναφορικά με το ζήτημα της διεύρυνσης και των χωρικών επιπτώσεων της στα υποψήφια κράτη-μέλη. Στην τρίτη ενότητα μελετάται στατικά η περιφερειακή διάρθρωση των ΧΚΑΕ-10 με σκοπό την κατανόηση του περιφερειακού προτύπου ανάπτυξης τους. Στην τέταρτη ενότητα μελετάται διαχρονικά το επίπεδο και η εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων των ΧΚΑΕ-10 με στόχο την αποτύπωση γενικών τάσεων και κατευθύνσεων. Το άρθρο κλείνει με την παρουσίαση των βασικών

συμπερασμάτων.

Βιβλιογραφική επισκόπηση

Το ζήτημα της άνισης κατανομής των δραστηριοτήτων και του εισοδήματος στο χώρο, καθώς και οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές του επιπτώσεις και προεκτάσεις, επανήλθε εκ νέου στο προσκήνιο του επιστημονικού διαλόγου με αφορμή την επικείμενη διεύρυνση της ΕΕ. Η θετική συσχέτιση μεταξύ ολοκλήρωσης και περιφερειακών ανισοτήτων, όπως αυτή είναι καταγεγραμμένη στην ιστορική διαδρομή της ΕΕ (ΕΚ 1999, Andaluz et al 2002), παρά τη μακροχρόνια εφαρμογή της περιφερειακής πολιτικής, είναι εύλογο να γεννά σκέψεις και προβληματισμούς αναφορικά με τη δυνατότητα προσαρμογής χωρών με χαμηλές αναπτυξιακές επιδόσεις και πληθώρα διαρθρωτικών προβλημάτων στο περιβάλλον της Ενιαίας Αγοράς και της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ). Οι προβληματισμοί αυτοί εντείνονται αφενός λόγω του σχετικά μικρού (σε σχέση με τις ανάγκες) μεγέθους του προϋπολογισμού της ΕΕ (Begg 2000) και αφετέρου λόγω της πιθανής παραμέλησης από πλευράς των ΧΚΑΕ – 10 των περιφερειακών ανισοτήτων στο εσωτερικό τους στην προσπάθειά τους για σύγκλιση με την ΕΕ – 15 σε επίπεδο κρατών (Hallet 2002).

Η βασική διαπίστωση της βιβλιογραφίας η οποία μελετά τα θέματα της διεύρυνσης της ΕΕ προς ανατολές και τις επιπτώσεις της στα υπό ένταξη κράτη-μέλη είναι, πράγματι, η διασύνδεση της διαδικασίας της μετάβασης των ΧΚΑΕ-10 στο καθεστώς των οικονομικών της αγοράς με την αύξηση των περιφερειακών ανισοτήτων. Σε επίπεδο χωρών, είναι ξεκάθαρη η υστέρηση των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης σε σχέση με τις υπόλοιπες υπό ένταξη χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (Petrakos 2000, Petrakos and Tolev 2001) τόσο σε όρους απόδοσης (επίπεδο και ρυθμοί μεταβολής του κατά κεφαλήν ΑΕΠ) όσο και σε όρους διάρθρωσης της οικονομίας (εκσυγχρονισμός υποδομών και παραγωγική εξειδίκευση). Σε

επίπεδο περιφερειών, διαγράφεται, για λόγους που σχετίζονται με τις νέες δυναμικές που επέφερε η διεθνοποίηση, μια υπεροχή των μητροπολιτικών κέντρων αλλά και των περιφερειών οι οποίες συνορεύουν με περιφέρειες της ΕΕ-15 (Downes 1996, Petrakos 1996a, Resmini 2002, 2003).

Οι θέσεις αυτές επιβεβαιώνονται από μια σειρά εμπειρικών μελετών οι οποίες αναφέρονται στα περιφερειακά πρότυπα ανάπτυξης είτε μεμονωμένων χωρών είτε ομάδων χωρών. Στην Ουγγαρία παρατηρείται τάση συσώρευσης του ξένου αλλά και του εγχωρίου κεφαλαίου στη Βουδαπέστη και στις περιφέρειες της Δύσης (Lorentzen 1996, 1999, Nemes-Nagy 2000) με αποτέλεσμα την πρόκληση σημαντικών περιφερειακών ανισοτήτων τόσο κατά τα πρώτα έτη της μετάβασης (Fazekas 1996) όσο και μετέπειτα (Lengyel 2003). Παρόλα αυτά, σε όρους ανεργίας δεν σημειώθηκαν αλλαγές στην κατάταξη των περιφερειών, καθώς οι περιφέρειες με τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας είναι διαχρονικά οι ίδιες (Fazekas 2000). Στη Σλοβακία παρατηρείται συγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας στη Μπρατισλάβα (Balaz 1996), ενώ παρόμοια εικόνα παρατηρείται και στη Βουλγαρία (Minassian and Totev 1996) και στη Ρουμανία (Ramboll 1996, Constantin 1997) για τις περιοχές της Σόφιας και του Βουκουρεστίου, αντίστοιχα. Οι τάσεις ενίσχυσης των μητροπολιτικών κέντρων επιβεβαιώνονται και σε μελέτη η οποία αναφέρεται στο ευρύτερο χωρικό σύνολο της Βαλκανικής Χερσονήσου (Petrakos and Economou 2002). Στην Πολωνία, αν και κάθε περιφέρεια αντιμετωπίζει με διαφορετικό τρόπο τις αλλαγές στο οικονομικό της περιβάλλον (Gorzelak 1998, 2000), το πρότυπο των περιφερειακών ανισοτήτων δεν μεταβλήθηκε ουσιαστικά στην πρώτη περίοδο της μετάβασης (Ingham et al 1996). Μια πρόσφατη μελέτη (Petrakos 2001) για τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία, την Πολωνία και την Ουγγαρία (σε επίπεδο NUTS III) διαπιστώνει ότι τα πρώτα χρόνια της μετάβασης χαρακτηρίζονται από τάσεις ενίσχυσης των περιφερειακών ανισοτήτων, υπογραμμίζοντας παράλληλα και τη σημασία του εθνικού παράγοντα στη διαμόρφωση του

περιφερειακού προτύπου κάθε χώρας.

Σε γενικές γραμμές, η υφιστάμενη βιβλιογραφία διαπιστώνει ότι η πρώτη περίοδος της μετάβασης χαρακτηρίζεται από μια αύξηση των ανισοτήτων και μια αισθητή ενίσχυση των μητροπολιτικών κέντρων κάθε χώρας. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε σε ποιο βαθμό αυτές οι τάσεις διατηρήθηκαν ή διαφοροποιήθηκαν στην περίοδο 1995-2000. Με δεδομένο ότι οι μεταβατικές οικονομίες της δεκαετίας του 1990 είναι ως επί το πλείστον οι χώρες της Διεύρυνσης στην τρέχουσα δεκαετία, η εξέλιξη των ανισοτήτων και η κατανόηση του περιφερειακού προτύπου και των χωρικών δυναμικών ανάπτυξης των χωρών αυτών αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την προσαρμογή της περιφερειακής και διαρθρωτικής πολιτικής της ΕΕ στα νέα δεδομένα.

Η Περιφερειακή διάρθρωση των νέων κρατών - μελών

Ο οικονομικός χώρος των νέων κρατών-μελών της ΕΕ δε δύναται να θεωρηθεί ομοιογενής, καθώς φιλοξενεί χώρες και περιφέρειες με διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης και διαφορετικές αναπτυξιακές προοπτικές ως αποτέλεσμα διαφορετικών γεωγραφικών, οικονομικών και πολιτικών παραγόντων. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται και από την ανάλυση των δημογραφικών και οικονομικών τους χαρακτηριστικών, όπως αυτά παρατίθενται στον Πίνακα 1. Σε όρους έκτασης και πληθυσμού, υπάρχουν δύο σχετικά μεγάλες χώρες, η Πολωνία και η Ρουμανία, με πληθυσμό που ξεπερνά τα 38 και τα 22 εκατομμύρια κατοίκους αντίστοιχα. Ακολουθούν τρεις χώρες μεσαίου μεγέθους, η Τσεχία, η Ουγγαρία και η Βουλγαρία με πληθυσμούς που κυμαίνονται κοντά στο επίπεδο της Ελλάδας, ενώ οι υπόλοιπες χώρες μπορούν να χαρακτηριστούν ως μικρές ή πολύ μικρές με πληθυσμούς που κυμαίνονται από 1,3 έως 5,4 εκατομμύρια κατοίκους. Σε όρους πληθυσμιακής πυκνότητας παρατηρείται ένα πρότυπο κέντρου – περιφέρειας, καθώς οι πυκνότητες στην Κεντρική Ευρώπη τείνουν να είναι υψηλότερες από αυτές των Βαλκανικών και Βαλτικών χωρών.

Πίνακας 1: Βασικά δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των Χωρών της Διεύρυνσης

ΧΩΡΑ	ΕΚΤΑΣΗ (τ.χμ.)	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ (χιλιάδες κάτοικοι) (2000)	ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΠΥΚΝΟΤΗΤΑ (κατ. / τ.χμ.) (2000)	ΑΕΠ (χιλ. ευρώ) (2001)	Κατά κεφαλή ΑΕΠ (ευρώ / κάτοικο) (2001)
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	110.909,7	8.170	73,7	15.202.875	1.910
ΕΣΘΟΝΙΑ	45.227,6	1.370	30,3	6.171.993	4.520
ΛΕΤΟΝΙΑ	64.589,0	2.373	36,7	8.593.001	3.650
ΛΙΘΟΥΑΝΙΑ	65.300,0	3.696	56,6	13.259.038	3.810
ΟΥΓΓΑΡΙΑ	93.029,0	10.024	107,8	57.772.611	5.670
ΠΟΛΩΝΙΑ	312.885,0	38.646	123,6	204.052.950	5.280
ΡΟΥΜΑΝΙΑ	238.390,7	22.443	94,1	44.382.649	1.980
ΣΛΟΒΑΚΙΑ	49.035,0	5.401	110,1	22.847.453	4.250
ΣΛΟΒΕΝΙΑ	20.273,0	1.990	98,2	21.749.679	10.920
ΤΣΕΧΙΑ	78.859,9	10.273	130,3	63.848.951	6.220

Πηγή: Eurostat REGIO database

Σε όρους παραγόμενης προστιθέμενης αξίας, η ιεράρχηση των χωρών διαφοροποιείται σε κάποιο βαθμό από την πληθυσμιακή κατάταξη. Η Πολωνία έχει τη μεγαλύτερη οικονομία μεταξύ των Χωρών της Διεύρυνσης, με Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) που ξεπερνά το 40% του συνόλου. Ακολουθούν σε μέγεθος οι οικονομίες της Τσεχίας και της Ουγγαρίας, οι οποίες αν και μικρότερες, έχουν μεγαλύτερο ΑΕΠ από τη Ρουμανία, ενώ (μικρές σχετικά) χώρες, όπως η Σλοβενία και η Σλοβακία, έχουν μεγαλύτερο ΑΕΠ από την Βουλγαρία. Σε μεγάλο βαθμό ως συνέπεια των παραπάνω, εμφανίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των χωρών της Διεύρυνσης σε σχέση με το επίπεδο ανάπτυξης τους. Στο άνω άκρο της κλίμακας βρίσκεται η Σλοβενία με κατά κεφαλή ΑΕΠ που ξεπερνά τις 10 χιλιάδες ευρώ⁴ και πλησιάζει το μέσο όρο των περιοχών του Στόχου 1 της ΕΕ-15. Ακολουθούν η Τσεχία, η Ουγγαρία και η Πολωνία με κατά κεφαλή ΑΕΠ της τάξης των 5–6 χιλιάδες ευρώ, ενώ οι Βαλτικές χώρες βρίσκονται χαμηλότερα με κατά κεφαλή ΑΕΠ της τάξης των 3,5–4,5 χιλιάδες ευρώ.

Τελευταίες στην κλίμακα βρίσκονται οι δύο Βαλκανικές χώρες με μεγέθη που δεν ξεπερνούν τα 2 χιλιάδες ευρώ. Παρατηρούμε ότι οι Χώρες της Διεύρυνσης χαρακτηρίζονται από έντονες διακρατικές ανισότητες στα επίπεδα ανάπτυξης, οι οποίες αναπαράγουν το γνωστό στην ΕΕ-15 πρότυπο κέντρου–περιφέρειας και στον νέο αυτό οικονομικό χώρο (Petrakos 2003).

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται συνοπτικά δημογραφικά και οικονομικά στοιχεία για τις περιφέρειες των Χωρών της Διεύρυνσης. Ο Πίνακας παρέχει πληροφορίες για τον αριθμό των περιφερειών (NUTS II) και νομών (NUTS III) κάθε χώρας, καθώς και για τα ελάχιστα, μέσα και μέγιστα μεγέθη τους σε σχέση με τον πληθυσμό και το κατά κεφαλή ΑΕΠ. Παρατηρούμε, κατ' αρχήν, ότι η Πολωνία διαθέτει το μεγαλύτερο αριθμό περιφερειών NUTS II, ενώ οι μικρές χώρες (Εσθονία, Λετονία, Λιθουανία και Σλοβενία) αποτελούνται από μια μόνο περιφέρεια και οι μεσαίες από ένα ενδιάμεσο αριθμό. Στα επίπεδα των νομών (NUTS III) η εικόνα διαφοροποιείται από χώρα σε χώρα και δεν φαίνεται

Πίνακας 2: Βασικά δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των Χωρών της Διεύρυνσης σε περιφερειακό επίπεδο

ΧΩΡΑ	NUTS	ΑΡΙΘΜΟΣ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ (χιλ. κάτοικοι)			Κατά Κεφαλή ΑΕΠ (ευρώ / κάτοικο)		
			Ελάχιστος	Μέσος	Μέγιστος	Ελάχιστο	Μέσο	Μέγιστο
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	II	6	582	1.362	2.143	1.378	1.641	2.213
	III	28	138	292	1.217	1.061	1.481	2.777
ΕΣΘΟΝΙΑ	II	1	1.370	1.370	1.370	4.064	4.064	4.064
	III	5	144	274	526	2.326	3.401	6.322
ΛΕΤΟΝΙΑ	II	1	2.373	2.373	2.373	3.274	3.274	3.274
	III	5	321	475	963	1.241	2.574	5.374
ΛΙΘΟΥΑΝΙΑ	II	1	3.696	3.696	3.696	3.477	3.477	3.477
	III	10	142	370	896	1.987	3.082	4.832
ΟΥΓΓΑΡΙΑ	II	7	972	1.432	2.838	3.139	4.535	7.542
	III	20	216	501	1.797	2.687	4.269	9.664
ΠΟΛΩΝΙΑ	II	16	1.024	2.416	5.069	3.026	4.088	6.076
	III	44	293	878	2.112	2.529	4.208	13.119
ΡΟΥΜΑΝΙΑ	II	8	2.041	2.805	3.826	1.249	1.869	3.703
	III	42	231	534	2.003	858	1.587	3.703
ΣΛΟΒΑΚΙΑ	II	4	617	1.350	1.876	3.048	4.612	8.422
	III	8	551	675	786	2.416	4.031	8.422
ΣΛΟΒΕΝΙΑ	II	1	1.990	1.990	1.990	9.800	9.800	9.800
	III	12	46	166	490	7.584	9.064	13.142
ΤΣΕΧΙΑ	II	8	1.113	1.284	1.658	4.335	5.487	11.674
	III	14	305	734	1.280	4.222	5.110	11.674

Πηγή: Eurostat REGIO database – Ιδία επεξεργασία

να υπάρχει κάποιος ενιαίος κανόνας, καθώς επικρατούν οι εθνικές ιδιαιτερότητες. Η Πολωνία και η Ρουμανία έχουν τον ίδιο αριθμό νομών παρά τη σημαντική διαφορά στον πληθυσμό, η Βουλγαρία, αν και μικρότερη σε πληθυσμό, έχει περισσότερους νομούς από την Τσεχία και την Ουγγαρία, ενώ η Σλοβενία με λιγότερο από το μισό πληθυσμό, έχει περισσότερους νομούς από τη Σλοβακία. Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης είναι η έντονη διαφοροποίηση μεταξύ των χωρών, η οποία συνυπάρχει με μια έντονη διαφοροποίηση στα εσωτερικά τους.

Αν κανείς συγκρίνει το μέσο μέγεθος των νομών (NUTS III) μεταξύ χωρών θα διαπιστώσει ότι η Πολωνία (878 χιλιάδες κάτοικοι), η Τσεχία (734 χιλιάδες) και η Σλοβακία (675 χιλιάδες) έχουν τα μεγαλύτερα μέσα μεγέθη, ενώ η Σλοβενία (166 χιλιάδες), η Εσθονία (274 χιλιάδες) και η Βουλγαρία (292 χιλιάδες) τα μικρότερα. Στο

εσωτερικό των χωρών, η διαφορά μεταξύ του μεγαλύτερου και του μικρότερου νομού εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από το μέγεθος της πρωτεύουσας (η οποία έχει τη μεγαλύτερη τιμή). Μεγάλες διαφορές μέγιστης / ελάχιστης τιμής εμφανίζονται κυρίως στη Βουλγαρία, την Ουγγαρία, τη Ρουμανία και τη Σλοβενία, ενώ οι μικρότερες διαφορές εμφανίζονται στη Σλοβακία, τη Λετονία και την Εσθονία. Σε γενικές γραμμές, θα λέγαμε ότι οι χώρες της Διεύρυνσης αναπαράγουν σε σημαντικό βαθμό το μωσαϊκό των πληθυσμιακών μεγεθών που ήδη υπάρχουν στην ΕΕ-15. Αν και ο τρόπος διαχωρισμού της κάθε χώρας σε επιμέρους χωρικές ενότητες εξαρτάται από εθνικούς παράγοντες, φαίνεται να επηρεάζει το ύψος των περιφερειακών ανισοτήτων, με την έννοια ότι διαφορετικές διοικητικές διαιρέσεις της οικονομίας είναι πιθανό να παράγουν διαφορετικά αποτελέσματα (Boldrin & Canova 2000, Straubhaar et al 2002, Thisse 2000). Παρόλα

αυτά, οι πληθυσμιακές συγκεντρώσεις φαίνεται να ακολουθούν το σύνηθες πρότυπο (Χάρτης 1), καθώς η μεγαλύτερη πυκνότητα εμφανίζεται στις πρωτεύουσες των χωρών. Στις περισσότερες χώρες οι περιφερειακές διαφορές σε επίπεδο NUTS II είναι ιδιαίτερα έντονες, με εξαίρεση τη Λιθουανία, την Πολωνία και τη Σλοβενία όπου ο πληθυσμός κατανέμεται στις περιφέρειες με μια σχετικά ομαλή κατανομή. Ωστόσο, ακόμα και σε αυτές τις τρεις χώρες ο πληθυσμός έχει την τάση να συσσωρεύεται σε περιοχές οι οποίες θεωρούνται μητροπολιτικά κέντρα. Ο Χάρτης 1 επιβεβαιώνει επίσης οπτικά την διαπίστωση ότι οι χώρες της Κεντρικής Ευρώπης έχουν υψηλότερες πυκνότητες από αυτές των Βαλκανίων και της Βαλτικής.

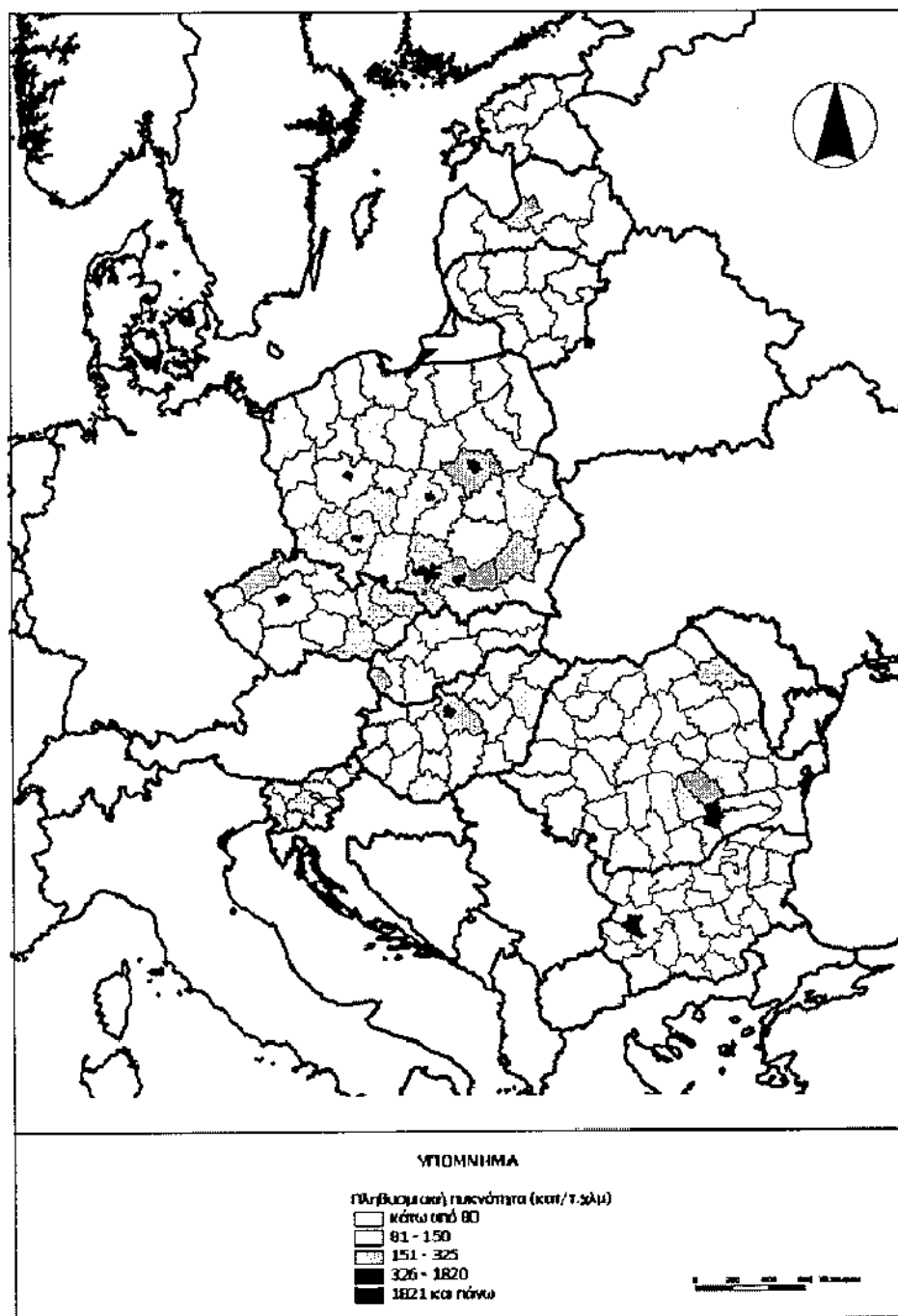
Κλείνοντας τη συζήτηση του Πίνακα 2, θα λέγαμε ότι σοβαρές διαφορές εμφανίζονται επίσης και στα οικονομικά μεγέθη των περιφερειών των υπό εξέταση χωρών. Ενώ το μέσο κατά κεφαλή ΑΕΠ των περιφερειών αντανακλά τα εθνικά μεγέθη, οι ανώτατες τιμές, ιδίως σε επίπεδο NUTS III, αντανακλούν τον δυναμισμό της μητρόπολης ή της πρωτεύουσας κάθε χώρα. Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι ενώ στις μέγιστες τιμές οι νομοί (NUTS III) προηγούνται των περιφερειών (NUTS II) σε κάθε χώρα, στις ελάχιστες τιμές συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι μέσοι όροι των περιφερειών τείνουν να λειαίνουν τις ενδοπεριφερειακές ανισότητες και να περιορίζουν τις ακραίες τιμές.

Η 'γεωγραφία' των περιφερειακών ανισοτήτων στις Χώρες της Διεύρυνσης γίνεται καλύτερα αντιληπτή στους Χάρτες 2 και 3. Ο Χάρτης 2 παρουσιάζει την κατανομή του κατά κεφαλή ΑΕΠ των νομών (NUTS III) σε σχέση με τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EE-15 = 100), ενώ ο Χάρτης 3 παρουσιάζει τη κατανομή του κατά κεφαλή ΑΕΠ σε σχέση με τον εθνικό μέσο όρο της κάθε χώρας (Μ.Ο. Χώρας = 100). Ο πρώτος χάρτης μας παρέχει μια μακροσκοπική οπτική των ανισοτήτων που υπάρχουν στον οικονομικό χώρο της Διεύρυνσης, ενώ ο δεύτερος μας επιτρέπει να εξετάσουμε σε μεγαλύτερο βάθος τις περιφερειακές

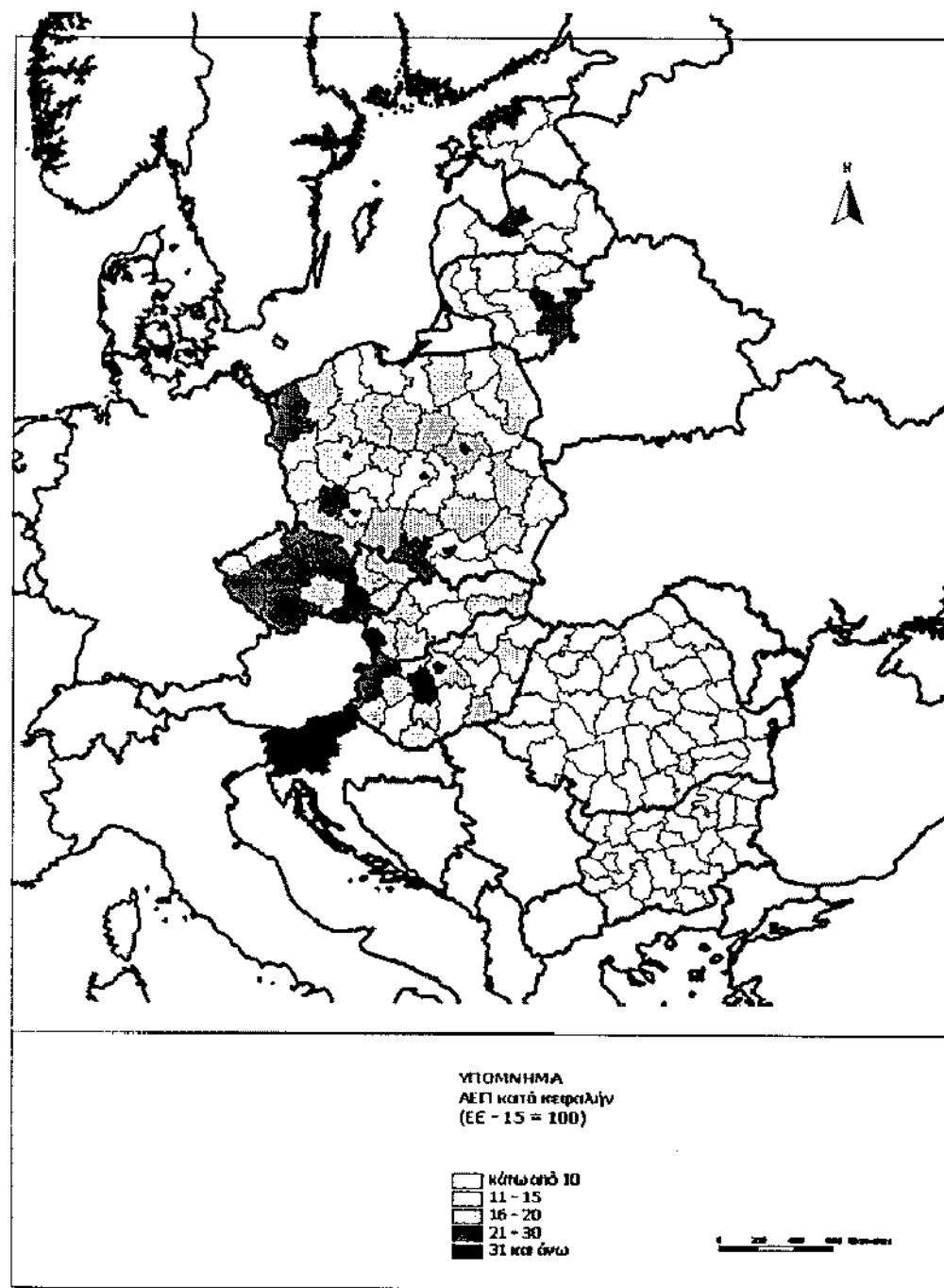
ιδιαιτερότητες κάθε χώρας. Ο Χάρτης 2 παρουσιάζει με πολύ παραστατικό τρόπο τη 'γεωγραφία της ανάπτυξης' των υπό ένταξη μελών της ΕΕ-15. Γίνεται σαφές ότι οι πλέον ανεπτυγμένες περιφέρειες βρίσκονται στην Κεντρική Ευρώπη και είναι είτε μητροπολιτικά κέντρα, είτε αυτές που γειτνιάζουν άμεσα ή έμμεσα με την ΕΕ-15. Καθώς κανείς απομακρύνεται από το Ευρωπαϊκό κέντρο βάρους είτε προς το βορά είτε προς το νότο, συναντά όλο και πιο σπάνια περιφέρειες με αξιόλογο επίπεδο ανάπτυξης. Γίνεται επίσης σαφές ότι τη χειρότερη θέση στη νέα ΕΕ-27 κατέχει ο χώρος της Βαλκανικής, ο οποίος με κατά κεφαλή ΑΕΠ που δεν ξεπερνά το 10% του μέσου όρου της ΕΕ-15 θα αποτελέσει για μεγάλο χρονικό διάστημα μια περιφέρεια μέσα στην περιφέρεια του νότου και θα συμβάλλει στη διατήρηση του χωρικού Ευρωπαϊκού προτύπου 'βορράς-νότος' με μια ελαφρά μετατόπιση προς την ανατολή.

Ο Χάρτης 3, απεικονίζει το κατά κεφαλή ΑΕΠ σε επίπεδο NUTS III για το έτος 2000, σε σχέση με τον εθνικό μέσο όρο της κάθε χώρας. Παρατηρούμε, πρώτον, ότι σε κάθε χώρα οι μητροπολιτικές περιοχές έχουν αισθητά υψηλότερο επίπεδο ανάπτυξης από το μέσο όρο της χώρας.

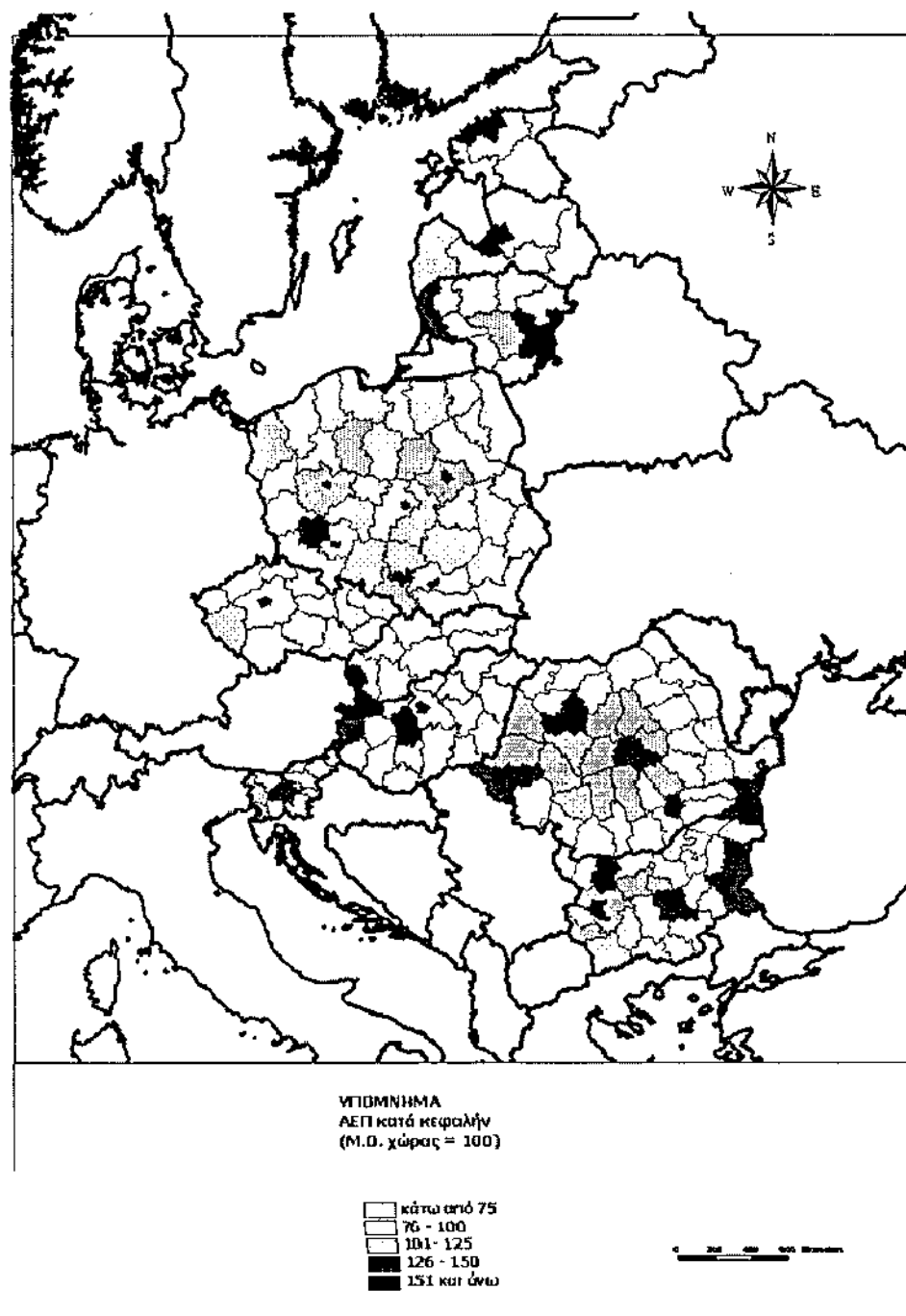
Δεύτερον, παρατηρούμε ότι όσες χώρες έχουν κοινά σύνορα με την ΕΕ-15 διαθέτουν περιφέρειες κατά μήκος των συνόρων οι οποίες ευνοούνται από την εγγύτητα τους με την ΕΕ-15 και συγκεντρώνουν δραστηριότητες (ξένες ή εγχώριες επενδύσεις) που τους επιτρέπουν να επιπυχνάνουν ένα σχετικά υψηλότερο επίπεδο ανάπτυξης. Με αυτή την έννοια, οι αρχικές προβλέψεις της βιβλιογραφίας φαίνεται να επαληθεύονται, καθώς στο νέο οικονομικό περιβάλλον των Χωρών της Διεύρυνσης οι οικονομίες συγκεντρώσεως (που ευνοούν τις μητροπολιτικές περιοχές) και η γεωγραφία (που ευνοεί τις περιφέρειες που συνορεύουν με την ΕΕ-15) φαίνεται να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο (Petrakos 1996a, 2000).

Χάρτης 1. Πληθυσμιακή πυκνότητα σε επίπεδο NUTS III, 2000

Χάρτης 2. ΑΕΠ κατά κεφαλήν σε επίπεδο NUTS III (Μ.Ο. ΕΕ-15=100), 2000

Χάρτης 3. ΑΕΠ κατά κεφαλήν σε επίπεδο NUTS III (Μ.Ο. ΧΩΡΑΣ=100), 2000

Τρίτον, παρατηρούμε ότι κάθε χώρα έχει σε μικρό ή μεγάλο βαθμό το δικό της πρότυπο χωρικής ανάπτυξης. Οι Βαλτικές χώρες χαρακτηρίζονται από μια έντονη μητροπολιτική δομή, καθώς τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα έχουν το υψηλότερο επίπεδο ανάπτυξης. Η Πολωνία φαίνεται να διατηρεί ή να επανεμφανίζει την ιστορική της διαίρεση Ανατολής-Δύσης, ενώ η Τσεχία και η Ουγγαρία παρουσιάζουν έντονη μητροπολιτική δομή και ταυτόχρονα μια τάση των δυτικών τους περιφερειών να αναπτύσσονται ταχύτερα από τις ανατολικές. Η Ρουμανία, η οποία διαθέτει ένα πολυκεντρικό σύστημα αστικών κέντρων, φαίνεται να αντιμετωπίζει προβλήματα αναπτυξιακής υστέρησης κυρίως στις περιοχές που συνορεύουν με την Ουκρανία, τη Μολδαβία και τη Βουλγαρία, ενώ οι κεντρικές και δυτικές περιοχές, που ιστορικά αποτελούσαν τμήμα της Αυστροουγγαρίας διαθέτουν ένα σχετικά υψηλότερο επίπεδο ανάπτυξης (Petrakos and Economidou 2002). Τέλος, η Βουλγαρία φαίνεται να διαθέτει ένα οριζόντιο άξονα ανάπτυξης που συνδέει τη Σόφια με τη Βάρνα και το Μπουργκάς και να αντιμετωπίζει προβλήματα αναπτυξιακής υστέρησης στις διασυνοριακές της ζώνες, τόσο προς βορά με τη Ρουμανία, όσο και προς νότο με την Ελλάδα (Petrakos 1996b).

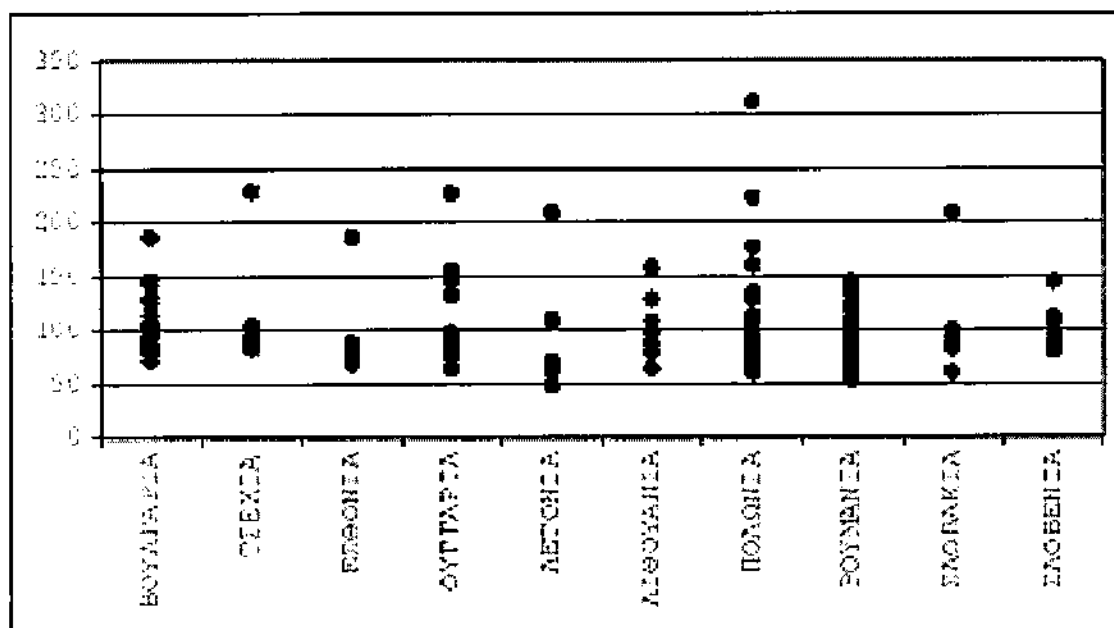
Συνολικά, θα λέγαμε ότι οι Χάρτες 2 και 3 συμβάλλουν στην καλύτερη κατανόηση του χωρικού πρότυπου ανάπτυξης των Χωρών της Διεύρυνσης και αναδεικνύουν το ρόλο και τη σημασία της γεωγραφίας στις αναπτυξιακές διεργασίες. Ο αναπτυξιακός δυναμισμός των δυτικών περιφερειακών ζωνών της Κεντρικής Ευρώπης δείχνει ότι οι διασυνοριακές ζώνες δεν πάσχουν εξ ορισμού από αναπτυξιακή υστέρηση (Nitsch 2002), καθώς η προσπελασιμότητα και η (κεντρική/περιμετρική) θέση δεν έχουν σημασία μόνο στο εθνικό επίπεδο, αλλά και (με αυξανόμενο βαθμό) στο Ευρωπαϊκό. Έτσι, οι περιμετρικές σε εθνικό επίπεδο δυτικές παραμεθόριες ζώνες της Πολωνίας, της Ουγγαρίας και της Τσεχίας, βρέθηκαν να έχουν μια εξαιρετικά κεντρική θέση σε Ευρωπαϊκό επίπεδο όταν άνοιξαν τα σύνορα και άρχισε η

διαδικασία της μετάβασης. Μακροχρόνια, η κεντρική θέση στο Ευρωπαϊκό επίπεδο είναι πιθανόν να υπερισχύσει της περιμετρικής στο εθνικό και οι περιοχές αυτές να αναπτυχθούν με ικανοποιητικό τρόπο. Αντίθετα, οι περιμετρικές σε εθνικό επίπεδο περιοχές της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας, έχουν ταυτόχρονα μια περιμετρική θέση και στο Ευρωπαϊκό επίπεδο, γεγονός που επιτείνει τους περιορισμούς της γεωγραφίας και δυσκολεύει τις αναπτυξιακές τους προοπτικές.

Το Διάγραμμα 1 παρέχει τη δυνατότητα αξιολόγησης των περιφερειακών ανισοτήτων κάθε χώρας από μια διαφορετική οπτική γωνία. Δείχνει τη διασπορά του Κατά Κεφαλή ΑΕΠ των νομών (NUTS III) κάθε χώρας το 2000 γύρω από τον εθνικό μέσο όρο. Παρατηρούμε ότι οι περισσότερες χώρες έχουν αναπτύξει μια έντονη μητροπολιτική δομή. Αρκετές χώρες, όπως η Τσεχία, η Ουγγαρία, η Πολωνία, η Λετονία και η Σλοβακία διαθέτουν μητροπολιτικά κέντρα με κατά κεφαλή ΑΕΠ το οποίο είναι πάνω από το διπλάσιο του εθνικού μέσου όρου. Με βάση την οπτική εικόνα του Διαγράμματος 1 θα λέγαμε ότι οι χώρες με τις μικρότερες ανισότητες (ή την πιο ομοιόμορφη περιφερειακή κατανομή του κατά κεφαλή ΑΕΠ) είναι η Ρουμανία και Σλοβενία. Αντίθετα, οι χώρες με τις μεγαλύτερες ανισότητες φαίνεται να είναι η Πολωνία, η Ουγγαρία, η Τσεχία και η Σλοβακία.

Η εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων στα νέα κράτη-μέλη

Αν και η σημερινή εικόνα όπως διαμορφώθηκε από την ανάλυση που προηγήθηκε είναι σημαντική, η διαχρονική παρακολούθηση των περιφερειακών ανισοτήτων είναι σημαντικότερη. Μας επιτρέπει να θέσουμε μια σειρά από ερωτήματα που αφορούν τις χωρικές επιπτώσεις της μετάβασης από το σχεδιασμό στην αγορά: Συνοδεύεται, τελικά, η υιοθέτηση του δυτικού μοντέλου λειτουργίας της οικονομίας από μια αύξηση των περιφερειακών ανισοτήτων; Πόσο σημαντική είναι αυτή; Παρατηρείται σε όλες ή μόνο σε κάποιες χώρες; Τι μπορούμε να προσδοκούμε για το

μέλλον, δεδομένου ότι τα κράτη αυτά θα είναι σύντομα μέλη της ΕΕ. Τι επιπτώσεις θα υπάρξουν για την περιφερειακή πολιτική της ΕΕ;

Για να απαντήσουμε σε αυτά τα ερωτήματα υπολογίζουμε καταρχήν τέσσερις δείκτες: το σταθμισμένο συντελεστή διακύμανσης (weighted coefficient of variation), το δείκτη μέγιστης – ελάχιστης τιμής (max/min ratio), το συντελεστή σύγκλισης (β – convergence) και το συντελεστή πυκνότητας (γ – density), οι οποίοι χρησιμοποιούν το κατά κεφαλή ΑΕΠ των νομών (NUTS III) κάθε χώρας για να μετρήσουν το ύψος και την εξέλιξη των ανισοτήτων στην περίοδο 1995-2000 (Πίνακας 3).

Ο συντελεστής διακύμανσης⁵ (CV_w) είναι σταθμισμένος ως προς τον πληθυσμό των περιφερειών και αποτιμά τις περιφερειακές ανισότητες μεταξύ των περιφερειών μιας χώρας λαμβάνοντας υπόψη το σχετικό τους βάρος. Ο συγκεκριμένος συντελεστής λαμβάνει τιμές από το 0 (απόλυτη ισότητα) μέχρι το 1 (απόλυτη

ανισότητα). Εκτιμάται στον Πίνακα 3 για κάθε χώρα για τα έτη 1995 και 2000.

Ο δείκτης μέγιστης – ελάχιστης τιμής (max/min ratio) είναι ο λόγος του κατά κεφαλή ΑΕΠ της ευπορότερης περιφέρειας ως προς το κατά κεφαλή ΑΕΠ της φτωχότερης περιφέρειας. Συνεπώς, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερα επίπεδα ανισοτήτων. Εκτιμάται στον ίδιο Πίνακα για τα έτη 1995 και 2000.

Ο συντελεστής σύγκλισης (β – convergence) συσχετίζει το κατά κεφαλή ΑΕΠ του 1995 (Y_{1995}) των νομών κάθε χώρας με τη μεταβολή που έχει συντελεστεί στη περίοδο 1995-2000 (Y_{2000}/Y_{1995}). Ο συντελεστής εκτιμάται από τη συνάρτηση παλινδρόμησης:

$$Y_{2000}/Y_{1995} = \alpha + \beta Y_{1995} + \varepsilon$$

όπου α είναι ο σταθερός όρος, β είναι ο συντελεστής σύγκλισης και ε είναι ο διαταρακτικός όρος. Θετικές τιμές του συντελεστή β υποδηλώνουν απόκλιση, καθώς μεγαλύτερες τιμές του κατά κεφαλή ΑΕΠ στην αρχή της περιόδου συσχετίζονται

Πίνακας 3: Εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων στις Χώρες της Διεύρυνσης με βάση το κατά κεφαλή ΑΕΠ σε επίπεδο NUTS III

ΧΩΡΑ	ΔΕΙΚΤΕΣ	Επίπεδο Ανισοτήτων	
		1995	2000
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	CV _w	0,394	0,391
	max / min	2,878	2,617
	β- density (t – student)	1,332 (7,002)	1,626 (4,560)
	β – convergence (t – student)		-2,462 (-0,970)
ΕΣΘΟΝΙΑ	CV _w	0,463	0,562
	max / min	2,164	2,718
	β- density (t – student)	12,436 (3,679)	32,205 (3,223)
	β – convergence (t – student)		2,802 (2,153)
ΛΕΤΟΝΙΑ	CV _w	0,341	0,747
	max / min	2,041	4,327
	β- density (t – student)	2,500 (2,113)	13,747 (4,664)
	β – convergence (t – student)		18,454 (2,876)
ΛΙΘΟΥΑΝΙΑ	CV _w	0,156	0,314
	max / min	1,574	2,432
	β- density (t – student)	4,909 (2,943)	25,849 (3,558)
	β – convergence (t – student)		20,744 (4,122)
ΟΥΓΓΑΡΙΑ	CV _w	0,483	0,583
	max / min	3,054	3,597
	β- density (t – student)	0,911 (7,195)	1,710 (5,130)
	β – convergence (t – student)		1,444 (2,302)
ΠΟΛΩΝΙΑ	CV _w	0,415	0,527
	max / min	4,213	5,188
	β- density (t – student)	0,902 (10,773)	2,020 (11,100)
	β – convergence (t – student)		0,896 (2,136)
ΡΟΥΜΑΝΙΑ	CV _w	0,211	0,478
	max / min	2,140	4,316
	β- density (t – student)	0,415 (2,533)	1,849 (5,964)
	β – convergence (t – student)		6,115 (2,874)
ΣΛΟΒΑΚΙΑ	CV _w	0,372	0,414
	max / min	3,080	3,486
	β- density (t – student)	15,065 (8,503)	24,906 (10,286)
	β – convergence (t – student)		0,428 (1,043)
ΣΛΟΒΕΝΙΑ	CV _w	0,207	0,236
	max / min	1,681	1,780
	β- density (t – student)	8,740 (1,577)	10,703 (1,175)
	β – convergence (t – student)		0,273 (1,078)
ΤΣΕΧΙΑ	CV _w	0,328	0,448
	max / min	2,359	2,765
	β- density (t – student)	1,571 (15,156)	3,093 (19,037)
	β – convergence (t – student)		0,934 (2,620)

1: 2000, 2: 1997, 3: 1999, 4: 2000 – 2001, 5: 1997 – 2000, 6: 1999 – 2001

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

με μεγαλύτερες μεταβολές του. Αντίθετα, αρνητικές τιμές του συντελεστή β υποδηλώνουν τάσεις περιφερειακής σύγκλισης, καθώς οι περιφέρειες με το μεγαλύτερο ΑΕΠ κατά κεφαλή στην αρχή της περιόδου χαρακτηρίζονται από τους χαμηλότερους σχετικά ρυθμούς μεταβολής του. Οι τιμές του συντελεστή σύγκλισης και ο βαθμός σημαντικότητας των (όπως προκύπτει από την τιμή της κατανομής *t*-student) για κάθε χώρα και για την περίοδο 1995-2000 δίνονται στον Πίνακα 3.

Ο δείκτης πυκνότητας (γ -density) συσχετίζει το κατά κεφαλή ΑΕΠ των περιφερειών μιας χώρας με την πληθυσμιακή των πυκνότητα. Εκτιμάται από τη συνάρτηση παλινδρόμησης:

$$Y_{2000} = a + \gamma D_{2000} + u,$$

όπου D_i είναι η τιμή της πληθυσμιακής πυκνότητας για το έτος 2000, Y_i είναι το κατά κεφαλή ΑΕΠ για το έτος i , a είναι ο σταθερός όρος, γ είναι ο συντελεστής της ανεξάρτητης μεταβλητής και u είναι ο διαταρακτικός όρος. Θετικές τιμές του συντελεστή γ υποδηλώνουν ότι υψηλότερες πληθυσμιακές πυκνότητες σε επίπεδο περιφέρειας συμβάλλουν στη διαμόρφωση υψηλότερων επιπέδων κατά κεφαλή ΑΕΠ, προφανώς με την ενεργοποίηση οικονομικών συγκεντρώσεων (*agglomeration economies*). Ο δείκτης γ υπολογίζεται για τα έτη 1995 και 2000. Το ενδιαφέρον σε αυτό το δείκτη βρίσκεται αφενός στο πρόσημο και τη στατιστική του σημαντικότητα και αφετέρου στο απόλυτο μέγεθος και τη διαχρονική του εξέλιξη. Υψηλές ή αυξανόμενες τιμές του γ υποδηλώνουν ότι μεγαλύτερες συγκεντρώσεις δραστηριοτήτων χαρακτηρίζονται από υψηλότερη παραγωγικότητα και παράγουν περισσότερο πλούτο κατά κεφαλή, κάτι που αποτελεί ένα πλαίσιο συγκριτικής αξιολόγησης της λειτουργίας οικονομιών συγκεντρώσεως στις Χώρες της Διεύρυνσης.

Από την παρατήρηση των στοιχείων του Πίνακα 3 μπορούμε να προβούμε σε μια σειρά από ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις. Πρώτον, με μόνη εξαίρεση τη Βουλγαρία⁶, όλες οι άλλες Χώρες της

Διεύρυνσης χαρακτηρίζονται από μια τάση διαχρονικής αύξησης του συντελεστή διακύμανσης και του λόγου μέγιστης-ελάχιστης τιμής. Αυτή η γενικευμένη τάση υποδηλώνει ότι η διαδικασία της μετάβασης από το σχεδιασμό στην αγορά συνοδεύτηκε, και κατά πάσα πιθανότητα θα εξακολουθεί να συνοδεύεται, από μια σημαντική αύξηση των περιφερειακών ανισοτήτων. Η τάση αυτή, η οποία ήταν ήδη ορατή στα πρώτα στάδια της μετάβασης (Petrakos 2001) αποδεικνύεται ότι συνεχίζεται με αμείωτη ένταση.

Δεύτερον, με βάση την τιμή του σταθμισμένου συντελεστή διακύμανσης, οι χώρες με τις μεγαλύτερες ανισότητες το 2000 είναι η Λετονία, η Ουγγαρία, η Εσθονία και η Πολωνία. Ακολουθούν η Ρουμανία, η Τσεχία και η Σλοβακία, ενώ η Βουλγαρία, η Λιθουανία και η Σλοβενία έχουν τις μικρότερες ανισότητες. Με βάση το δείκτη μέγιστης-ελάχιστης τιμής το μεγαλύτερο εύρος ανισοτήτων συναντάται στη Πολωνία, τη Λετονία και τη Ρουμανία, ενώ το χαμηλότερο στη Σλοβενία και τη Λιθουανία. Τα στοιχεία αυτά υποδηλώνουν ότι το μέγεθος της χώρας δεν αποτελεί (τουλάχιστον από μόνο του) κριτήριο για το ύψος των ανισοτήτων, καθώς στην ομάδα με τις μεγαλύτερες ανισότητες συναντά κανείς τόσο μεγάλες (Πολωνία), όσο και μεσαίες (Ουγγαρία) ή μικρές (Λετονία, Εσθονία) χώρες.

Τρίτον, το ύψος των περιφερειακών ανισοτήτων, όπως μετράται από το σταθμισμένο συντελεστή διαφοροποίησης, των χωρών της Διεύρυνσης είναι συγκρίσιμο με, ή μεγαλύτερο από αυτό των χωρών της ΕΕ-15 (Πίνακας 4). Οι Χώρες της Διεύρυνσης με τις υψηλότερες ανισότητες (Λετονία, Ουγγαρία και Εσθονία) έχουν δείκτες μεγαλύτερους από τις αντίστοιχες χώρες της ΕΕ-15 με τις μεγαλύτερες ανισότητες (Ην. Βασίλειο και Βέλγιο). Συγκρίνοντας τις μεγάλες χώρες, παρατηρούμε ότι η Πολωνία έχει ελαφρά υψηλότερο συντελεστή διαφοροποίησης από τη Γαλλία και τη Γερμανία, ενώ η Ρουμανία έχει σαφώς υψηλότερη τιμή από την Ισπανία. Στα μεσαία μεγέθη, η Τσεχία και η Σλοβακία έχουν μεγαλύτερες τιμές από την Αυστρία και την Ολλανδία. Τέλος, οι

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: Σταθμισμένος Συντελεστής Διακύμανσης (CV_w) του ΑΕΠ κατά κεφαλή σε επίπεδο NUTS III

Χώρες	2000
Αυστρία	0,357 (6)
Βέλγιο	0,533 (2)
Γαλλία	0,518 (3)
Γερμανία	0,501 (5)
Αν. Γερμανία	0,376
Δυτ. Γερμανία	0,460
Δανία	0,289 (10)
Ελλάδα	0,274 (11)
Ην. Βασιλεία	0,536 (1)
Ισπανία	0,251 (13)
Ιρλανδία	0,294 (9)
Ιταλία	0,310 (8)
Ολλανδία	0,256 (12)
Πορτογαλία	0,516 (4)
Σουηδία	0,249 (14)
Φιλανδία	0,317 (7)

Πηγή: Πετράκος και Rodríguez-Pose (2003)

χώρες με τους χαμηλότερους δείκτες και στις δύο ομάδες (Σλοβενία, Σουηδία) έχουν παρόμοιες τιμές. Το ενδιαφέρον σε αυτή τη σύγκριση είναι ότι οι χώρες της Διεύρυνσης απέκτησαν σε ένα σύντομο σχετικά διάστημα δέκα περίπου ετών περιφερειακές ανισότητες οι οποίες είναι συγκρίσιμες ή μεγαλύτερες από αυτές των χωρών της ΕΕ-15. Αν η ενεργοποίηση των μηχανισμών της αγοράς στην περίοδο μετά το 1989 θεωρηθεί ότι είναι ο σημαντικότερος παράγοντας που δημιουργεί τις ανισότητες, τότε τίθεται ένα ερώτημα για την μελλοντική τους εξέλιξη και τις προκλήσεις με τις οποίες θα βρεθεί αντιμέτωπη η ΕΕ όταν οι χώρες αυτές γίνουν πλήρη μέλη της. Κατά κάποιο τρόπο, θα βρεθεί στη δύσκολη θέση να διαχειριστεί ένα περιφερειακό πρόβλημα σημαντικών έως αγνώστων διαστάσεων, στη δημιουργία του οποίου όμως συνέβαλλε σε κάποιο βαθμό και η ίδια μέσω των οικονομικών πολιτικών 'ταχείας' μετάβασης που επέβαλε στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης Petrakos 2000, 2003).

Τέταρτον, ο συντελεστής γ-density είναι θετικός και στατιστικά σημαντικός (με βάση την τιμή της κατανομής t-student) σε όλες τις χώρες⁷ και στις δύο χρονικές περιόδους και επιπλέον παρουσιάζει τάσεις σημαντικής αύξησης διαχρονικά. Με ποιο τρόπο

μπορούμε να ερμηνεύσουμε αυτό το δεδομένο; Καταρχήν, η θετική και στατιστικά σημαντική τιμή του συντελεστή υποδηλώνει ότι όσο μεγαλύτερη πυκνότητα πληθυσμού και δραστηριοτήτων διαθέτει μια περιφέρεια, τόσο μεγαλύτερο αναμένεται να είναι το κατά κεφαλή ΑΕΠ, λόγω αυξημένης παραγωγικότητας των συντελεστών παραγωγής που οφείλεται στις οικονομίες συγκέντρωσης⁸. Επιπλέον, η αύξηση της τιμής του συντελεστή διαχρονικά υποδηλώνει ότι η σχέση αυτή γίνεται πιο έντονη και συνεπώς ο ρόλος των οικονομικών συγκέντρωσης στην αναπτυξιακή διαδικασία πιο καθοριστικός. Αυτό σημαίνει ότι όσες περιφέρειες έχουν ένα ελάχιστο κρίσιμο μέγεθος δραστηριοτήτων που επιτρέπει τη λειτουργία των οικονομιών συγκέντρωσης θα αναπτύσσονται με ταχύτερους ρυθμούς από ότι στο παρελθόν και ενδεχομένως θα μεγαλώνουν και πληθυσμιακά, ενώ όσες δεν διαθέτουν αυτή την κρίσιμη μάζα θα έχουν σοβαρές δυσκολίες να διατηρήσουν αξιόλογους ρυθμούς ανάπτυξης. Η αυξημένη τιμή του συντελεστή στο τέλος της δεκαετίας υποδηλώνει ότι ενδεχομένως οι μελλοντικές χωρικές διαιρέσεις που θα οφείλονται στη λειτουργία των μηχανισμών της αγοράς θα είναι πιο έντονες από ότι στο παρελθόν.

Πέμπτον, η τιμή του συντελεστή β-convergence είναι θετική και σημαντική (με βάση την τιμή της κατανομής t-student) για όλες τις χώρες της Διεύρυνσης⁹, γεγονός που υποδηλώνει ότι στην περίοδο 1995-2000 οι εύπορες περιφέρειες κάθε χώρας αναπτύχθηκαν με ρυθμούς μεγαλύτερους από τις λιγότερο εύπορες. Η τάση αυτή οδηγεί σε μεγαλύτερη απόκλιση των μεν από τις δε και αυξάνει περισσότερο τις ανισότητες. Αν και η αξιοποίηση του συντελεστή β-convergence για την αξιολόγηση των τάσεων σύγκλισης ή απόκλισης έχει αμφισβητηθεί στη σχετική βιβλιογραφία (Petrakos et al 2003), το γεγονός ότι όλες σχεδόν οι χώρες παρουσιάζουν την ίδια τάση και το γεγονός ότι όλοι οι άλλοι δείκτες δίνουν συμβατά αποτελέσματα μας επιτρέπει με ασφάλεια να συμπεράνουμε ότι οι Χώρες της Διεύρυνσης βρέθηκαν αντιμέτωπες με σημαντικές και αύξουσες ανισότητες

στην τελευταία περίοδο.

Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται και από τα Διαγράμματα 2 και 3. Το Διάγραμμα 2 παρουσιάζει διαχρονικά την εξέλιξη του σταθμισμένου συντελεστή διακύμανσης σε επίπεδο NUTS II και NUTS III, για όλες τις χώρες που έχουν διαθέσιμα στοιχεία. Παρατηρούμε αφενός ότι οι ανισότητες σε επίπεδο NUTS III είναι υψηλότερες ή σημαντικά υψηλότερες από αυτές σε επίπεδο NUTS II, και αφετέρου, ότι στις περισσότερες χώρες υπάρχει μια σαφής τάση αύξησης διαχρονικά.

Το Διάγραμμα 3 δείχνει το μέσο κατά κεφαλή ΑΕΠ των 25 ευπορότερων και των 25 φτωχότερων περιφερειών της Διεύρυνσης, ως ποσοστό του μέσου όρου της ΕΕ-15. Παρατηρούμε ότι ενώ οι 25 ευπορότερες διαθέτουν ένα κατά κεφαλή ΑΕΠ το οποίο κυμαίνεται κοντά στο 30-40% του μέσου όρου της ΕΕ-15, το αντίστοιχο μέγεθος για τις 25 φτωχότερες περιφέρειες δεν ξεπερνά το 5% του μέσου όρου της ΕΕ-15. Παρατηρούμε επίσης ότι η απόσταση ανάμεσα στις δύο ομάδες αυξήθηκε στα τέλη της δεκαετίας, λόγω της έντονης ανάπτυξης των εύπορων περιφερειών (που αποτελούνται κυρίως από μητροπολιτικά κέντρα) και της στασιμότητας των λιγότερο ευνοημένων περιοχών.

Επίλογος

Η ανάλυση που προηγήθηκε ανέδειξε μια σειρά από αντιθέσεις και ανισότητες στο γεωγραφικό χώρο των νέων κρατών-μελών της ΕΕ που διαχρονικά φαίνεται να εντείνονται. Στο μακροσκοπικό επίπεδο αναδεικνύεται από τη μια πλευρά ο σχετικός αναπτυξιακός δυναμισμός της Κεντρικής Ευρώπης και από την άλλη η αναπτυξιακή υστέρηση των Βαλκανίων. Η αντίθεση αυτή αρχίζει να παγιώνεται σε μια σχέση 'βορρά-νότου' ή 'κέντρου-περιφέρειας' στις χώρες της μετάβασης, αντίστοιχη με αυτή που επικρατεί στην ΕΕ-15. Στο μικροσκοπικό επίπεδο αναδεικνύεται ο δυναμισμός των μητροπολιτικών κέντρων, τα οποία επωφελούνται από οικονομίες συγκέντρωσης, καθώς και των περιφερειών

που συνορεύουν με την ΕΕ-15, οι οποίες επωφελούνται από την εγγύτητά τους με ανεπτυγμένες αγορές.

Όλοι οι διαθέσιμοι δείκτες και τρόποι μέτρησης των ανισοτήτων δείχνουν ότι διαχρονικά αυτές αυξάνονται σε όλες σχεδόν τις χώρες της Διεύρυνσης και ότι τα σημερινά επίπεδα είναι συγκρίσιμα ή μεγαλύτερα από αυτά που παρατηρούνται στις χώρες της ΕΕ-15.

Συνεπώς, γίνεται σαφές από τη μια πλευρά ότι το ιστορικό εγχείρημα της μετάβασης από το σχεδιασμό στην αγορά συνοδεύεται από μια σημαντική αύξηση των περιφερειακών ανισοτήτων η οποία τείνει να μεταβάλλει τον οικονομικό χάρτη της περιοχής, και αφετέρου ότι η ΕΕ καλείται να ενσωματώσει ένα οικονομικό χώρο ο οποίος αντιμετωπίζει πρωτόγνωρα για τα δικά της μεγέθη προβλήματα συνοχής και ανάπτυξης. Οι δύο αυτές διαπιστώσεις έχουν τη σημασία τους τόσο στο επίπεδο της θεωρίας, όσο και στο επίπεδο του σχεδιασμού και της αξιολόγησης των Ευρωπαϊκών πολιτικών.

Σε σχέση με τη θεωρία, στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης διεξήχθη τα τελευταία χρόνια ένα ιστορικής σημασίας οικονομικό εγχείρημα όπου δομές και μηχανισμοί κεντρικής διεύθυνσης, διαχείρισης, αλλά και προστασίας της οικονομίας αντικαταστάθηκαν σε ένα εξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα από τους μηχανισμούς της αγοράς και τον (διεθνή κυρίως) ανταγωνισμό¹⁰. Από τα αποτελέσματα αυτού του εγχειρήματος είμαστε πλέον σε θέση να αποφανθούμε κατηγορηματικά ότι ανάμεσα στην 'αποτελεσματικότητα' της οικονομίας και την 'ισότητα' των ατόμων ή των περιοχών, οι αγορές επιλέγουν ή ενισχύουν συστηματικά την πρώτη.

Σε ένα οικονομικό χώρο που λειτουργούσε επί τέσσερις δεκαετίες υπό καθεστώς κεντρικού σχεδιασμού έγινε στις αρχές της δεκαετίας του 1990 μια ιστορική ανατροπή και υιοθετήθηκε ο θεσμός της αγοράς. Ποιο ήταν το αποτέλεσμα αυτής της μεταβολής στις χωρικές ισορροπίες; Με βάση την εμπειρική τεκμηρίωση που

προσφέρει η ανάλυσή μας μπορούμε να πούμε με ασφάλεια ότι δημιουργήθηκαν μεγαλύτερες ανισότητες, καθώς οι περίφημοι μηχανισμοί εξισορρόπησης του νεοκλασικού οικονομικού υποδείγματος δεν λειτούργησαν¹. Συνεπώς, η 'αποτελεσματικότητα' που επέβαλαν ο ανταγωνισμός και η αγορά στις οικονομίες δεν επέφερε περισσότερη αλλά λιγότερη χωρική 'ισότητα'. Οι ανισότητες μάλιστα φαίνεται να είναι πιο έντονες στις χώρες που υπήρξαν 'καλοί μαθητές' της φιλελεύθερης εκδοχής της μετάβασης, όπως η Πολωνία και η Ουγγαρία. Υπό αυτή την έννοια, αν κανείς επιχειρούσε να δει την εμπειρία της μετάβασης ως ένα τεστ για την αξία της νεοκλασικής αντίληψης του χώρου, το αποτέλεσμα θα ήταν από κριτικό έως αρνητικό.

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης μας έχουν σημαντικές επιπτώσεις και για το μελλοντικό σχεδιασμό των Ευρωπαϊκών πολιτικών. Η ΕΕ-27 θα αντιμετωπίσει πολύ σοβαρότερες οικονομικές διαιρέσεις και αναπτυξιακά προβλήματα από αυτά που έχει αντιμετωπίσει στο παρελθόν με τις προηγούμενες διευρύνσεις προς το νότο. Παρόλα αυτά, το ιστορικής σημασίας εγχείρημα της παρούσας διεύρυνσης επιχειρείται να υλοποιηθεί χωρίς ουσιαστικές αυξήσεις στον προϋπολογισμό της, όπως είχε συμβεί στις προηγούμενες διευρύνσεις.

Είναι πλέον γνωστό ότι παρά τη σοβαρότητα των πολιτικών που ασκήθηκαν στο επίπεδο της ΕΕ-15 και παρά το σημαντικό ύψος πόρων που διατέθηκαν, το περιφερειακό πρότυπο ανισοτήτων ελάχιστα μεταβλήθηκε, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι αρχικές συνθήκες κάθε περιφέρειας, η γεωγραφική της θέση και οι δυνάμεις της αγοράς συχνά λειτουργούν ως αντίρροπες δυνάμεις ή ως αντισταθμιστικοί παράγοντες σε κάθε προσπάθεια περιφερειακής σύγκλισης και ενίσχυσης της συνοχής του ενιαίου (αλλά και άνισου) Ευρωπαϊκού οικονομικού χώρου.

Με αυτά τα δεδομένα, η διατήρηση των συνολικών πόρων στο ίδιο επίπεδο και η μεταφορά μέρους αυτών από το νότο στην ανατολή δεν πρόκειται να λύσει το πρόβλημα της συνοχής στην

ΕΕ-27, καθώς και τα αναπτυξιακά προβλήματα και οι ανάγκες του νότου παραμένουν σχεδόν αμετάβλητες και τα προβλήματα των χωρών της Διεύρυνσης είναι οξείας μορφής και εξαιρετικά επείγοντα.

Παρά το γεγονός ότι τα πολιτικά σύνορα της Ευρώπης έπεσαν, οι οικονομικές διαιρέσεις παρέμειναν σημαντικές, καθώς δημιουργήθηκαν νέες στο εσωτερικό των Χωρών της Διεύρυνσης. Με αυτή την έννοια, η αύξηση των περιφερειακών ανισοτήτων στα νέα κράτη-μέλη της ΕΕ θα αποτελέσει ένα κρίσιμο τεστ για τη δυνατότητα της να προσαρμόζει την πολιτική της στα νέα δεδομένα, ώστε να διατηρεί ως κεντρικό της στόχο τη συνοχή των χωρών και των περιφερειών του νέου οικονομικού χώρου.

Σημειώσεις

¹ Οι χώρες αυτές είναι η Εσθονία, η Κύπρος, η Λετονία, η Λιθουανία, η Μάλτα, η Ουγγαρία, η Πολωνία, η Σλοβακία, η Σλοβενία και η Τσεχία οι οποίες αναμένεται να ενταχθούν το Μάιο του 2004. Ακολουθούν η Βουλγαρία και η Ρουμανία οι οποίες αναμένεται να ενταχθούν το 2007. Εκκρεμής και άμεσα συνδεδεμένη με την επίλυση του Κυπριακού προβλήματος, παραμένει η τύχη της Τουρκίας. Σε ό,τι αφορά στην παρούσα ανάλυση, με τον όρο ΧΚΑΕ – 10 νοούνται οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ένταξη το 2004) και οι χώρες της Βαλκανικής χερσονήσου (ένταξη το 2007). Οι νησιωτικές οικονομίες της Κύπρου και της Μάλτας δε συμπεριλαμβάνονται στην ανάλυση λόγω του μικρού τους μεγέθους και της έλλειψης στατιστικών στοιχείων.

² Η νέα ΕΕ – 27 θα είναι αυξημένη κατά 23% σε έκταση και κατά 20% σε πληθυσμό.

³ Μη συμμετρική είναι κάθε διαταραχή της ισορροπίας μεταξύ προσφοράς και ζήτησης η οποία προκαλείται από (ενδογενείς ή εξωγενείς) μεταβολές στο περιβάλλον μιας οικονομικής οντότητας οι οποίες επηρεάζουν με διαφορετικό τρόπο και σε διαφορετική έκταση τα επιμέρους τμήματά της.

⁴ Οι τιμές του Κατά Κεφαλή ΑΕΠ του Πίνακα 1 (αλλά και του Πίνακα 2) έχουν μετατραπεί σε ευρώ με βάση τη συναλλαγματική

ισοτιμία των εθνικών νομισμάτων (exchange rate parity) και μετρούν την 'αξία' του παραγόμενου προϊόντος κάθε χώρας (ή περιφέρειας) στην διεθνή αγορά. Απαντούν δηλαδή στο ερώτημα πόσης αξίας προϊόντα από τη διεθνή οικονομία μπορούν να αποκτήσουν οι κάτοικοι κάθε χώρας με το προϊόν που παράγουν και το εισόδημα που δημιουργούν. Αν η μέτρηση του Κατά Κεφαλή ΑΕΠ είχε γίνει σε μονάδες αγοραστικής δύναμης (purchasing power parity) θα έδειχνε τον όγκο των εγχώριων προϊόντων που μπορεί κανείς να αγοράσει με δεδομένο εισόδημα και θα αντικατόπτριζε τη διαφορά των εγχώριων από τις διεθνείς τιμές. Στη δεύτερη περίπτωση το Κατά Κεφαλή ΑΕΠ των Χωρών της Διεύρυνσης θα ήταν υψηλότερο.

⁵ Ο σταθμισμένος, ως προς τον πληθυσμό, συντελεστής διακύμανσης (CV_w) εκτιμάται από τον τύπο:

$$CV_w = \left[\frac{\sum (X_i - \bar{X})^2}{(P/P)^2} \right]^{1/2}$$
, όπου X_i είναι η προς εξέταση μεταβλητή σε επίπεδο περιφέρειας, είναι η προς εξέταση μεταβλητή σε επίπεδο εθνικού μέσου όρου. Είναι ο πληθυσμός σε επίπεδο περιφέρειας και P είναι ο πληθυσμός σε εθνικό επίπεδο. Στην ουσία πρόκειται για τη σταθμισμένη με τον πληθυσμό τυπική απόκλιση τετραγώνου διαιρεμένη με τη μέση τιμή του κατά κεφαλή ΑΕΠ (σ/P). Ο τρόπος υπολογισμού του επιτρέπει συγκρίσεις του ύψους των περιφερειακών ανισοτήτων όχι μόνο σε κάθε χώρα διαχρονικά, αλλά και μεταξύ χωρών.

⁶ Υπάρχει μια επιφύλαξη για τα στοιχεία τα οποία δίνει η Eurostat για τη Βουλγαρία, δεδομένου ότι δεν συμπίπτουν με αυτά που διαθέτουν άλλες εθνικές πηγές.

⁷ Με εξαίρεση τη Σλοβενία όπου η θετική τιμή του συντελεστή είναι στατιστικά ασήμαντη.

⁸ Ασφαλώς, η διεθνής βιβλιογραφία έχει δείξει ότι από ένα σημείο συγκέντρωσης πληθυσμού ή δραστηριοτήτων και μετά οι οικονομίες συγκέντρωσης εξασθενούν και σταδιακά μετατρέπονται σε ανποικονομίες συγκέντρωσης (diseconomies of agglomeration). Συχνά μεγάλες πόλεις των 10, ή 20 εκατομμυρίων κατοίκων χαρακτηρίζονται από μειωμένη και όχι αυξημένη παραγωγικότητα. Στις Χώρες της Διεύρυνσης τα μητροπολιτικά κέντρα έχουν σχετικά μικρό μέγεθος και σχετικά καλές υποδομές. Συνεπώς η πιθανότητα ενεργοποίησης ανποικονομιών

συγκέντρωσης δεν είναι άμεσα ορατή.

⁹ Με εξαίρεση τη Βουλγαρία, όπου η τιμή είναι αρνητική αλλά στατιστικά ασήμαντη.

¹⁰ Παράλληλα αντικαταστάθηκαν, όπου αυτή ήταν δυνατόν, οι αυταρχικές πολιτικές δομές του 'υπαρκτού σοσιαλισμού' με πιο φιλελεύθερα, Δυτικού τύπου πολιτικά συστήματα. Η ταυτόχρονη αντικατάσταση των αυταρχικών πολιτικών δομών και του σχεδιασμού με τη δημοκρατία και την αγορά, δεν επέτρεψε μια σε βάθος συζήτηση για τις επιπτώσεις της 'μεγάλης ανατροπής' στην οικονομία, καθώς δημοκρατία και αγορά για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα χρησιμοποιήθηκαν ως ταυτόσημες έννοιες. Αποτέλεσμα αυτής της επιλογής είναι ότι ακόμη και σήμερα αρκετές χώρες δεν έχουν συνέλθει από το σοκ της μετάβασης (άμεση απελευθέρωση των αγορών και ιδιωτικοποίηση) στην οικονομία τους. Οι ιστορικοί του μέλλοντος δυστυχώς, δεν θα μπορέσουν να αποφανθούν για το αν οι λαοί των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού ήθελαν να απαλλαγούν ταυτόχρονα και από το πολιτικό και από το οικονομικό τους σύστημα, ή αν τους ενοχλούσε κυρίως (ή μόνο) το πρώτο.

¹¹ Για μία παρουσίαση των μηχανισμών εξισορρόπησης του Νεοκλασικού υποδείγματος δες Πετράκος (1993, 2000).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Andaluz J., Lanasa L. and Sanz F. (2002), Geographical dynamics – a sectoral comparison between the economic landscapes of the U.S. and Europe, *Regional Studies*, vol. 36, n. 4, pp. 321 – 332.

Balaz V. (1996), The wild East? Capital markets in the V4 countries, *European Urban and Regional Studies*, vol. 3, n. 3, pp. 251 – 266.

Baldwin R.E., Francois J.F., and Portes R. (1997), Costs and Benefits of Eastern Enlargement: The impact on the EU and Central Europe, *Economic Policy*, vol. 24, pp. 127 – 176.

Begg I. (2000), Reshaping the E.U. budget – yet another missed

opportunity? *European Urban and Regional Studies*, vol. 7, n. 1, pp. 51 – 62.

Bergs R. (2001), E.U. regional and cohesion policy and economic integration of the accession countries, Paper presented at the Regional Transition International R.S.A. Conference, Gdansk, 15 – 18 September.

Boldrin M. and Canova F. (2000): Inequality and convergence – reconsidering European regional policies, Paper presented at the 31st Panel Meeting of Economic Policy, Lisbon, 14 – 15 April.

Breuss F. (2001), Macroeconomic effects on EU enlargement for old and new members, WIFO Working Paper, n. 143,

Brown D., Deardorff A.V., Djankov S. and Stern R.M. (1997), An economic assessment of the integration of Czechoslovakia, Hungary and Poland into the European Union in: Black S.W. (ed.), *Europe's Economy looks East: Implications for Germany and the European Union*, Cambridge University Press.

Constantin D. (1997), Institutions and Regional Development Strategies and Policies in the Transition Period: The case of Romania, Paper presented at the 37th E.R.S.A. Congress, Rome, 26 – 29 August.

Downes R. (1996), Economic transformation in Central and Eastern Europe: the role of regional development, *European Planning Studies*, vol. 4, n. 2, pp. 217 – 224.

Eichengreen B. and Kohl R. (1997), The State and the External Sector in Eastern Europe: Implications for Foreign Investment and Outward – Processing Trade, Paper presented to the Berkeley Roundtable Conference on the International Economy and the Kreisky Forum for International Dialogue: Will there be a Unified European Economy? *International Production Networks, Foreign Direct Investment and Trade in Eastern Europe*, Vienna 5 – 6 June.

European Commission (1999), 6th Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of the Regions of the European Union, Luxembourg: European Communities.

European Commission (2001), The economic impact of enlargement, *Enlargement Papers* n. 4, Directorate General for Economic and Financial Affairs European Communities.

Fazekas K. (1996), Types of microregions, dispersion of unemployment and local employment development in Hungary, *Eastern European Economics*, vol. 34, pp. 3, p. 3 – 48.

Fazekas K. (2000), Regional labor market differentials during transition in Hungary in Petrakos G., Maier G. & Gorzelak G. (Eds): *Integration and transition in Europe: The Economic Geography of Interaction*, London: Routledge, pp. 150 – 169.

Gorzelak G. (1998), The Regional and Local Potential for Transformation in Poland, Warsaw: EUROREG.

Gorzelak G. (2000), The Dilemmas of Regional Policy in the Transition Countries and the Territorial Organization of the State, in Petrakos G., Maier G. and Gorzelak G. (Eds) *Integration and Transition in Europe: The Economic Geography of Interaction*, London: Routledge, pp. 131 – 149.

Hallet M. (2002), Income convergence and regional policies in Europe – results and future challenges, Paper presented in the 42nd E.R.S.A. Congress, Dortmund, 27 – 31 August.

Ingham M., Grime K. and Kowalski J. (1996), A geography of recent Polish unemployment, *European Urban & Regional Studies*, vol. 3, n.4, pp. 353 – 363.

Kawecka – Wyrzykowska E. (1996), The CEEC as a stepping – stone to the EU market (with particular attention to Poland), in Kuyvenhoven A., Memedovic O. and van der Windt N. (Eds) *Transition in Central and Eastern Europe*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, pp. 251 – 276.

Lengyel I. (2003), Economic growth and competitiveness of Hungarian regions, Paper presented in the 9th R.S.A. International Conference, Pisa, 12 – 15 April.

Lorentzen A. (1996), Regional development and institutions in Hungary: past, present and future development, *European Planning Studies*, vol. 7, n. 4, pp. 463 – 482.

Lorentzen A. (1999), Industrial development, technology change, and regional disparity in Hungary, *European Planning Studies*, vol. 4, n. 3, pp. 259 – 277.

Minassian G. and Totev S. (1996), The Bulgarian economy in transition: the regional after effect, *Eastern European Economics*, vol. 34, n. 3, pp. 49 – 92.

Nemes-Nagy, J. (2000), The new regional structure of Hungary, in Petrakos G., Maier G. and Gorzelak G. (eds.) *Integration and Transition in Europe: The Economic Geography of Interaction*, London: Routledge, pp. 150-169.

Nitsch V. (2002), Border effects and border regions – lessons from the German unification, *HWWA Discussion Paper Series*, n. 203.

Πετράκος Γ. (1993), Η Κινητικότητα της Εργασίας στο Χώρο και η Ανεργία των Αστικών Κέντρων Από τα Νεοκλασικά στα Πιθανολογικά Υποδείγματα, στο Γεϊμής Π., Καυκαλάς Γ. και Μαραβέγιας Ν.: *Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη. Θεωρία, Μεθοδολογία, Πολιτική*, σελ. 211 – 238, Εκδόσεις Θεμέλιο.

Πετράκος Γ. (2000), Οικονομία και χώρος, στο ΤΜΧΠΠΑ (Συλλογικός Τόμος): *Δεκαεπτά κείμενα για το Σχεδιασμό, τις Πόλεις και την Ανάπτυξη*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Πετράκος Γ. και Rodriguez – Pose A. (2002), Περιφερειακές ανισότητες στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, τ.8, ν. 5, σελ. 87 – 122.

Petrakos G. (1996a), The regional dimension of transition in Eastern and Central European Countries: an assessment, *Eastern European Economics*, vol. 34, n. 5, pp. 5 – 38.

Petrakos G. (1996b) *The New Economic Geography of the Balkans: Cross – Border Cooperation Between Albania, Bulgaria and Greece*, Volos: University of Thessaly Press.

Petrakos G. (2000), The spatial impact of East – West interaction in Europe, in Petrakos G., Maier G. and Gorzelak G. (Eds.) *Integration and Transition in Europe: The Economic Geography of Interaction*, London: Routledge, pp. 38 – 68.

Petrakos G. (2001), Patterns of regional inequality in Transition Countries, *European Planning Studies*, vol. 9, n. 3, pp. 359 – 383.

Petrakos G. (2003), *Peripheral European Transitions: Performance, structure and trade relations in the Balkan region*, *South Eastern Europe Journal of Economics*, forthcoming.

Petrakos G. and Economou D. (2002), The Spatial Aspects of Development in South – eastern Europe, University of Thessaly Discussion Paper Series, vol. 8, n. 8, p. 37 – 66.

Petrakos G. and Totev S. (2001), Economic Performance and Structure in the Balkan Region, in Petrakos G. and Totev S. (Eds) *The Development of the Balkan Region*, Aldershot: Ashgate, pp. 3 – 29.

Petrakos G., Rodriguez-Pose A. and Rovolis A. (2003), Growth, Integration and Regional Inequality in Europe, University of Thessaly Discussion Paper Series, vol. 9, n. 3, pp. 39 – 62.

Ramboll (1996), *Regional Disparities in Romania*, PHARE Program, Regional Policy Report, Ramboll – Consultants Group.

Resmini L. (2002), European integration and adjustment in border regions, Paper presented in the 42nd E.R.S.A. Congress, Dortmund, 27 – 31 August.

Resmini L. (2003), Specialization and growth patterns in border regions of accession countries, Paper presented in the 9th R.S.A. International Conference, Pisa, 12 – 15 April.

Straubhaar T., Suhrcke M. and Urban D. (2002), Divergence – is it geography? *HWWA Discussion Paper Series*, n. 181.

Thisse J.F. (2000), Agglomeration and regional imbalance – why? And is it bad?, *E.I.B. Papers*, vol. 5, n. 2, pp. 47 – 67.

Διάγραμμα 2: Σταθμισμένος Συντελεστής Διακύμανσης του κατά

